

JAN JANÁK

MORAVŠTÍ ZEMŠTÍ HEJTMANI A GUVERNÉŘI 1720–1849

Podle moravského zemského zřízení mohl být moravským zemským hejtmanem pouze příslušník starého panského rodu usedlého na Moravě. Teprve ke konci 18. století bylo umožněno dosažení tohoto úřadu na základě prostého inkolátu, který udílel nakonec sám panovník, aniž by k tomu bylo zapotřebí souhlasu Moravského zemského sněmu.¹

Po Bílé hoře do roku 1636 spravoval Moravu zprvu jako zplnomocněný gubernátor, generální komisař a místodržitel (později jako zemský hejtman) František kardinál z Dietrichštejna, ten ale neměl vykonávat svou funkci jako individuální úředník, nýbrž jako předseda nově zřízeného úřadu kolegiální povahy. Tento úřad dostal instrukci 13. 2. 1636 po smrti Dietrichštejnově a slavnostní instalace úředníků Moravského královského tribunálu se konala 23. 1. 1637.

V letech 1720–1782 se vystřídal ve funkci moravského zemského hejtmana šest příslušníků panského stavu. Plných 26 roků, od roku 1720 až do své smrti roku 1746, jím byl majitel panství Slavkov u Brna Maxmilián Oldřich hrabě Kounic (nar. 23. 3. 1679, zemř. 10. 10. 1746). Ten podal před 14. 2. 1722 návrhy na reorganizaci Královského tribunálu – Moravského zemského hejtmanství.²

Po smrti Kounicově 1746–1748 byl úřad neobsazen a poté se stal moravským zemským hejtmanem František Josef hrabě Heisler (1. 7. 1748–1753). Heisler si získal zásluhy o monarchii tím, že se mu podařilo prosadit hladce na Moravě tzv. decenální reces, jímž Moravský zemský sněm odhlasoval kontribuci na deset roků dopředu.

Heislerovi patřila panství Písečné a Slavětín na Slavonicku a Uherčice na Jemnicku.

Po smrti Heislera byl do tohoto úřadu dosazen Jindřich Kajetán hrabě Blümegen, jehož otec se usadil na Moravě koupí panství Letovice a Slatinka na Boskovicku teprve roku 1724.

¹ Janák, Jan – Hledíková, Zdeňka: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 112.

² Vašků, Vladimír: *Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636 – 1749*. Brno 1969.

Jindřich Kajetán Blümegen působil v Brně do roku 1763 a roku 1772 byl postaven do čela České a rakouské spojené dvorské kanceláře ve Vídni.

V letech 1772–1782 byl moravským zemským hejtmanem Kryštof hrabě Blümegen, mladší bratr Jindřicha Kajetána Blümegena. Kryštofa panovník odvolal 17. 5. 1782 s ujištěním, že důvodem nebyla nespokojenost s jeho dosavadní službou, přesto však odešel s nižším výslužným.

V témže roce vystoupil ze služby i nejvyšší dvorský kancléř Jindřich Kajetán, a to pro zatajení dominikálního fondu, popř. když odmítnul splnit panovníkův příkaz týkající se moravských stavů a nedal jej provést. Dominikální fond vyrazil Josefu II. subalterní úředník Engelbrecht Müller a bratr dosavadního kancléře byl dán do výslužby bez své žádosti, a protože nejvyšší kancléř o případu věděl, byl nucen i on podat žádost o propuštění a rozloučit se po 47 letech služby 13. 6. 1782 bez jakéhokoli uznání ze strany císaře.³

V letech 1763–1770 vykonával úřad moravského zemského hejtmana František Antonín hrabě Schrattenbach, jemuž patřila panství Otaslavice a Želeč na Prostějovsku.

V letech 1770–1772 byl moravským zemským hejtmanem Arnošt hrabě Kounic-Rittberg, přesvědčený alchymista a rovněž prvotřídní znalec umění a estetického myšlení.⁴

Prvním guvernérem, představeným Moravskoslezského gubernia, a současně moravským zemským hejtmanem, se stal Ludvík hrabě Cavriani, který byl rozhodným stoupencem byrokratických a centralistických soustav. Roku 1782 dostal od panovníka příkaz, aby vypracoval návrh nového politického zřízení Moravy a Slezska s respektováním panovníkových příkazů. Cavriani v první části svého návrhu vyložil svůj náhled na nové rozdělení zemí, tj. Moravy a Slezska, na obsazení krajských úřadů, na platy krajských hejtmanů a na organizaci nového zemského úřadu, tj. Moravskoslezského gubernia. Druhá část pojednávala o spojení slezských kamerálií s moravskými a o správě bankálních záležitostí. Návrh se stal předmětem jednání, jehož výsledkem bylo vydání dekretu 15. 3. 1783. Další zjednodušení a sjednocení zemské správy se stalo v listopadu 1783, kdy byla připojena ke guberniu Bankální administrace jako nejvyšší zemský úřad pro správu dávek a cel.

Pro gubernium a s ním spojené úřady byly nutné prostory, aniž by příliš vzrostly náklady. Na rozkaz císaře nařídila Dvorská válečná rada, aby Monturní komise v Brně opustila dosavadní pronajaté místnosti a přesídlila do Zemského domu a s ním sousedícího dominikánského kláštera. Na námítky gubernia bylo nařízeno, aby stavovská zasedací síň s okolními úředními prostorami byla hned postoupena monturnímu skladu, protože prý se jim dostane prostor v nové guberniální budově. Za ni byl stanoven augustiniánský klášter sv. Tomáše, jehož řeholníci dostali jako náhradu zrušený klášter Králové na Starém Brně.

³ K Blümegenům srov. P r á š e k , Justin Václav: *Dějiny Čech a Moravy*, 7. Panování císaře Josefa II. Část 2. Změny v úřední správě a ve věcech náboženských. Praha 1903, s. 49n.

⁴ K r o u p a , Jiří: *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost*. Brno 1987, s. 65.

Celkem 10 úřadů v čele s Moravskoslezským guberniem s 213 úředníky a s pomocným personálem bylo pak soustředěno v tzv. dikasteriální budově v centru města.⁵

Cavriani před svým příchodem do Brna (10. 4. 1783 až 14. 8. 1787) působil jako viceprezident apelačního soudu v Dolních Rakousích a po svém brněnském působení se stal nejvyšším purkrabím Království českého v Praze. Byl rovněž členem kompilační komise, která vypracovala znění soudních zákonů. Cavriani zemřel roku 1815.

Počínaje Cavrianim se již nevyžadovalo, že uchazeč o tento úřad musí vlastnit na Moravě pozemky.

Od roku 1783 do roku 1849 se vystřídalo ve funkci guvernéra a zároveň moravského zemského hejtmána 11 osob.

Po Cavrianim následoval v úřadě Alois hrabě Ugarte (4. 8. 1787 až 26. 8. 1802, roku 1786 byl „správcem gubernia“). Rod pocházel ze Španělska. Jeho otec Jan Ugarte vyženil z rukou Marie de Souches panství Jevišovice na Znojensku. Alois Ugarte se narodil roku 1749, studoval na Tereziánské akademii ve Vídni, ve svých 20 letech byl již apelačním radou. Roku 1802 byl jmenován českým a rakouským nejvyšším dvorským kancléřem ve Vídni, zasloužil se o povznesení Moravy, zejména o zemědělství. Byla po něm pojmenována v 80. letech 18. století kolonie Ugartov (součást Králova Pole, nyní Brna).

Roku 1802 se stal moravským zemským hejtmánem Josef Karel hrabě z Dietrichštejna (21. 8. 1802 až 10. 9. 1804, zemřel roku 1825), od roku 1804 byl prezidentem dolnorakouské vlády ve Vídni. Na jaře roku 1804 (podle Ch. d'Elverta⁶) v přítomnosti tehdejšího guvernéra hr. Josefa Dietrichštejna a jím jmenované komise byly přezkoušeny pomocné stroje a spřádací stroje na vlnu a uspokojení nad dobrým výsledkem bylo vyjádřeno v prezidiálním dekretu.

Ještě kratší dobu strávil ve funkci Josef hrabě Wallis (1. 1. – 17. 5. 1805). Za jeho působení ve Dvorské komoře byl vydán roku 1811 finanční patent označovaný jako státní krach, proto „bankrotář Wallis“. Josef hrabě Wallis vykonával v monarchii celou řadu nejrůznějších funkcí, roku 1802 se stal nejvyšším zemským sudím v českém království, později prezidentem Apelačního soudu v Praze, 1808 nejvyšším purkrabím Království českého, 1810–1813 prezidentem Dvorské komory, poté státním a konferenčním ministrem a prezidentem nejvyššího soudního úřadu (Oberste Justitzstelle), byl majitelem panství Moravské Budějovice a Budíškovice na západní Moravě. Zemřel roku 1818.

Po hraběti Wallisovi následoval Leopold Prokop hrabě Lažanský. Ten působil v Brně od 29. 8. 1805 až do 22. 4. 1813. Na Moravu přišel z Haliče, kde byl vi-

⁵ Brodesser, Slavomír: *K vývoji zemské správy na Moravě v 18. století*. Časopis Moravského muzea, vědy společenské 61, 1976, s. 95–109. T ý ž : *Reorganizace zemské správy na Moravě v polovině 18. století a vznik reprezentace a komory (1749)*. In: Rodné zemi. Brno 1988, s. 369–375. T ý ž : *Vznik moravskoslezského gubernia a připojení Slezska k Moravě*. In: Sborník k nedožitým padesátinám dr. Jiřího Radimského. Brno 1969, s. 126–160.

⁶ D'Elvert, Christian: *Die österreichische Verwaltungsgeschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhmischen Länder*. Wien 1980 (přetisk vydání z roku 1870).

ceprezidentem gubernia, předtím byl krajským hejtmanem na Litoměřicku, guberniálním radou v Čechách a od roku 1803 viceprezidentem gubernia v Haliči, odtud přešel na Moravu, roku 1813 byl povolán do Vídně do České a rakouské spojené dvorské kanceláře, zemřel roku 1823.

Po něm byl povolán ze Slezska a 22. 4. 1813 jmenován hrabě Jan Larisch-Mönnich, ale nesložil přísahu a do funkce nenastoupil.

Do dalšího jmenování úřad řídil dvorský komisař Hynek Karel hrabě Chorinský (od 3. 9. 1813 do 21. 4. 1815) nikoli ale jako guvernér, nýbrž jako dvorní komisař. Roku 1796 se stal guberniálním radou a krajským hejtmanem v Čechách, kde si získal zásluhy v souvislosti s tehdejšími válečnými událostmi a zejména v důsledku vpádu do českých zemí. Roku 1807 se stal skutečným guberniálním radou u dolnorakouské vlády ve Vídni, tam se stal posléze i viceprezidentem, v témže roce se stal i skutečným státním a konferenčním radou ve Státní radě ve Vídni. V letech 1811–1815 byl viceprezidentem Všeobecné dvorské komory, poté se stal vicekancléřem v České a rakouské spojené dvorské kanceláři, dále byl zplnomocněným dvorním komisařem, poté působil jako prezident dolnorakouské vlády ve Vídni, pak se stal vicekancléřem. Před smrtí byl jmenován za zásluhy o monarchii státním ministrem. Narodil se roku 1770, zemřel 14. 4. 1823.

Po víceméně epizodických guvernérech nastoupil do úřadu Antonín Bedřich hrabě Mitrovský z Nemyšle a v něm se udržel celých dvacet let (27. 4. 1815 až 23. 1. 1827). Zasloužil se nejenom o Františkovo muzeum, jemuž věnoval své rozsáhlé mineralogické sbírky, nýbrž o Moravu vůbec. Roku 1827 byl jmenován českým a rakouským dvorským kancléřem a roku 1830 byl jmenován českým a rakouským nejvyšším dvorským kancléřem. Jeho zájem o Moravu až do jeho smrti neustal.

Formou připomenutí sdělil guvernér Mitrovský Moravskoslezskému guberniu 10. 6. 1816, že brněnští soukeničtí a vlnářští továrníci mu předložili jako petici vlastní návrh, který Mitrovský předal guberniu ke zvážení a projednání. Přání továrenníků směřovalo k tomu, aby bylo v Brně konstituováno grémium podobného rázu jako ve Vídni existující grémium velkoobchodníků zřízené roku 1774 a složené z volených deputovaných, a pokud šlo o pracovní personál, měl být etablován určitý druh tovární policie, jak o tom bylo zavedeno úřední šetření již před dvaceti lety, což ale nevedlo k žádnému konečnému výsledku.

Gubernium přikázalo 21. 6. 1816 Krajskému úřadu v Brně, aby spolu s magistrátem města Brna a zástupci soukenických a vlnářských továrenníků vypracovali podrobný návrh a svého času jej předložili ke schválení. Měla být zjištěna podstata vídeňského grémia velkoobchodníků, přičemž mělo být použito výsledků jednání o tovární policii před dvaceti lety, připojen přesný výkaz továrenníků, kteří by k brněnskému grémiu náleželi s dalším upozorněním, zda by se grémium vztahovalo i na venkovské továrníky aj.⁷

Jednání však uvázlo na mrtvém bodě, guvernér Mitrovský proto 5. 5. 1819 vytknul guberniu, že mu sice poslalo již před třemi lety přednes místních továr-

⁷ Janák Jan: *Snahy o vydání továrního řádu pro brněnské soukenické manufaktury na konci 18. století*. Vlastivědný věstník moravský 32, 1980, s. 276–288.

níků, přičemž ale od zemského úřadu, tj. od gubernia, nedošlo žádné konečné rozhodnutí, 7. 7. 1816 byla záležitost postoupena Krajskému úřadu v Brně a 4. 9. 1816 byl zvolen šestičlenný výbor, který guvernér schválil.

Guvernér ale konstatoval, že soukeničtí továrníci mu předložili prostřednictvím deputace nový návrh, jehož tendence směřovala k založení spolku soukenických a vlnářských továrníků. Mitrovský předal návrh guberniu s pokynem, aby záležitost byla co nejrychleji dovedena ke zdárnému konci a poukázal na nutnost konečného vyřízení celé záležitosti, k čemuž ale liknavostí úřadů nedošlo, i když bylo guberniu přikázáno poslat výsledek „zcela určitě“ do 30. 6. 1819, protože tento předmět musil být předložen Dvorské komerční komisi ve Vídni.

Ani tento termín (i když za záležitostí stál sám guvernér) nebyl dodržen. Teprve 9. 1. 1820 sdělil Krajský úřad v Brně guberniu, že požádal Městské hejtmanství ve Vídni (tj. Policejní ředitelství) o informaci ohledně velkoobchodnického grémia ve Vídni a o další lhůtu, a to do 20. 2. 1820.

Dalším moravským zemským hejtmanem a guvernérem se stal Karel hrabě Inzaghi (26. 3. 1827 – 19. 11. 1834). Od roku 1813 byl guvernérem v Lublani, poté působil ve stejné funkci v Benátkách, odkud přišel do Brna, roku 1842 byl povolán do Vídně a jmenován českým a rakouským nejvyšším dvorským kancelářem (v tomto úřadu byl nástupcem Mitrovského) a zůstal jím až do revoluce v březnu 1848, kdy byl jako představitel starého režimu přinucen odejít do penze. Narodil se roku 1777, zemřel roku 1856.

V roce 1832 vzešel z Všeobecné dvorské komory ve Vídni popud ke zřizování provinčních obchodních komisí. V Brně vznikla taková komise za guvernéra Inzaghiho pod vedením guberniálního rady ještě roku 1832 a měla být složena z obzvláště kvalifikovaných příslušníků obchodnického stavu, majitelů továren, zemědělců a odborníků z oblasti technických a ekonomických věd a jejím úkolem mělo být podávání dobrých zdání, pořizování statistických přehledů, zveřejňování výsledků výročních trhů aj. A komise měla rovněž zjišťovat působení privilegií na domácí průmysl, pořizovat roční zprávy o stavu zemědělství a průmyslu a měla se radit s technickými instituty, zemědělskými spolky i s rakouskými konzuláty v zahraničí.⁸

Komise však nevstoupila v působnost v plném rozsahu, a to ani poté, když byla roku 1840 rekonstruována.

Ve stejné době (roku 1842) nařídil prezident Všeobecné dvorské komory, aby byla zřízena instituce poradců pro průmysl u zemských úřadů (tj. u gubernia), kteří měli být vybíráni z představitelů nejdůležitějších oborů v zemi. Za poradce jmenoval guvernér svobodného pána Bartensteina, preláta augustiniánského kláštera a vedoucího představitel Moravskoslezské hospodářské společnosti Františka Cyrila Nappa, a z řad soukenických a vlnářských průmyslníků a tech-

⁸ L o u d a , Jiří: *Moravští zemští hejtmani*. Praha s. d.

niků brněnské soukenické a vlnářské odborníky Filipa Schoellera, Karla Offermanna, Fridricha Schölla aj.⁹

Po Karlu Inzaghim se stal guvernérem Alois hrabě Ugarte, synovec Aloise Ugarta, narozený roku 1784, který působil od roku 1801 u moravských a slezských úřadů a roku 1823 se stal viceprezidentem Českého gubernia v Praze a zemřel v úřadě roku 1845. V čele Moravskoslezského gubernia stál 11 roků (v letech 1834 až 1845). Od roku 1827 byl prezidentem hornorakouské zemské vlády v Linci a o toto město se výrazně zasloužil. S jeho jménem je spojeno i zkrášlení Brna zřizováním sadů, zlepšování silnic dlážděním, zlepšení veřejného osvětlení, zdokonalení a rozšíření nejrůznějších humanitních ústavů atd. Byl znám i svým liberálním ekonomickým nazíráním.

Rodinný archiv Ugartů je uložen v Moravském zemském archivu v Brně,¹⁰ zde je mj. uložen opis pojednání o systému továren a manufaktur v Čechách, opis pojednání o nevolnictví v Čechách, o sestavení studijní komise v Praze, o zřízení porodnice a nalezince v Čechách, o berním systému v Čechách, koncept návrhu Komerčního konsensu v Praze, pojednání o společenských záležitostech českých zemí, deník cesty po Královéhradeckém a Olomouckém kraji, opis pojednání Co je třeba ke znalosti Moravy, návrhy na zřízení berních komisí, návrhy na zlepšení poměrů v Haliči atd.

V letech 1845–1847 stál v čele úřadu Rudolf hrabě Stadion, mladší bratr českého guvernéra Františka hraběte Stadiona, který před svým jmenováním působil ve státní službě v Čechách. Od 1. 11. 1827 byl konceptním kandidátem u dolnorakouské vlády ve Vídni. 10. 6. 1828 se stal konceptním praktikem u Krajského úřadu v Berouně v Čechách, dne 4. 6. 1830 se stal nadpočetným krajským komisařem v Českých Budějovicích, 26. 6. 1832 nadpočetným sekretářem u Moravskoslezského gubernia, 27. 2. 1835 byl jmenován nadpočetným dvorským sekretářem, 7. 3. 1836 se stal nadpočetným guberniálním radou, roku 1839 byl jmenován krajským hejtmanem v Olomouci, 14. 4. 1842 byl jmenován dvorním radou u České a rakouské spojené dvorské kanceláře ve Vídni, 24. 5. 1845 – 23. 11. 1847 byl moravskoslezským guvernérem a moravským zemským hejtmanem.

Jeho bratr František hrabě Stadion byl od 24. 11. 1847 nejvyšším purkrabím Českého království a guberniálním prezidentem v Čechách, za revoluce byl přinucen podepsat petici k císaři a do 15. 4. 1848 byl postaven do čela Národního výboru, až do konce života roku 1882 proto musel žít v ústraní.

⁹ *Průvodce po Státním archivu v Brně*. Brno 1954. (Zde velmi rozsáhlý přehled správního vývoje Moravy: *Vývoj moravské správy*, s. 126–155, autor není uveden, je jím ale Jiří Radimský.)

¹⁰ Moravský zemský archiv, G 155.

Příloha 1. Guvernéři (zemští hejtmani),

Brodesser, Slavomír: *Moravskoslezské gubernium 1783 – 1849*. Brno 1989 (netištěná disertace Filozofické fakulty MU).

Cavriani, Ludvík hr.	10. 4. 1783 – 14. 8. 1787 (předtím od 17. 5. guberniální prezident)
Ugarte, Alois hr.	14. 8. 1787 – 26. 8. 1802
Dietrichštejn, Josef hr.	31. 8. 1803 – 10. 9. 1804
Wallis, Prokop hr.	1. 1. 1805 – 17. 5. 1805
Lažanský, Prokop hr.	29. 8. 1805 – 22. 4. 1813
Larisch – Mönnich, Jan hr.	22. 4. 1813 (jmenován, ale nesložil přísahu ani nenastoupil)
Chorynský, Ignác hr.	3. 9. 1813 – 21. 4. 1815 (stál v čele gubernia jako zplnomocněný dvorský komisař)
Mitrovský, Antonín Bedřich hr.	27. 4. 1815 – 23. 1. 1827
Inzaghi, Karel hr.	26. 3. 1827 – 19. 11. 1834
Ugarte, Alois hr.	1. 12. 1834 – 25. 4. 1845
Stadion, Rudolf hr.	24. 5. 1845 – 23. 11. 1847
Lažanský, Leopold hr.	14. 7. 1847 – 26. 6. 1849 (po odchodu Stadionově nebylo místo guvernéra obsazeno a Lažanský stál v čele gubernia jako viceprezident)

Příloha 2. Viceprezidenti

Stahl, Filip rytíř	13. 12. 1809 – 26. 11. 1815
Klebelsberg, František sv. p.	2. 5. 1825 – 20. 3. 1827
Lažanský, Leopold hr.	14. 7. 1847 – 26. 6. 1849

Příloha 3. Dvorní radové

(první guberniální radové): 10 (od dubna 1783 do června 1849)

Příloha 4. Guberniální radové 33

(od dubna 1759 do června 1849) jako první je uveden Schröffel, rada u reprezentace a komory a moravského gubernia, zemský podkomoří.

MÄHRISCHE LANDESHAUPTMÄNNER UND GOUVERNEURE 1720–1849

Höchster mährischer Landesbeamter war der Landeshauptmann. Von 1720 bis 1782 wechselten in diesem Amt sechs Mitglieder des Herrenstandes einander ab. Zugleich galt die Regel, dass der Amtskandidat das mährische Inkolat besitzen musste.

In den Jahren 1783–1849 stand der mährische Landeshauptmann auch dem Mährisch-schlesischen Landesgubernium als Gouverneur vor, wobei der Besitz von Gütern im Lande nicht mehr erforderlich war. In dieser Zeit wechselten sich 11 Landeshauptmänner in dieser Funktion.

